

De nieuwe sociale bewegingen

1. De vredesbeweging

Luc Vandeweyer

1.1. Bibliografie

- BURGGRAEVE (R.), DE TAVERNIER (J.), VANDEWEYER (L.). *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*. Leuven, 1993.
- FRANSSSEN (J.), VANDEN WINKEL (R.). *Bang voor de bom. Vlamingen over hun koude oorlog*. Antwerpen, 2006.
- HELLEMANS (S.), HOOGHE (M.), eds. *Van "Mei '68" tot "Hand in Hand". De geschiedenis van de nieuwe sociale bewegingen in België, 1965-1995*. Leuven, 1995.
- LAMOT (M.). *Voorgeschiedenis en ontstaan van pacifistische bewegingen in Vlaanderen (1919-1931)*. Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1984.
- LEHOUCK (F.). *Het antimilitarisme in België, 1830-1914*. Antwerpen, 1958.
- Le pacifisme est-il une valeur universelle? Actes du colloque des 25 et 26 novembre 1999, Collection Etudes et Documents*. Mons, 2001.
- LUBELSKI-BERNARD (N.). *Les mouvements et les idéologies pacifistes en Belgique 1830-1914*. Brussel, onuitgegeven doctoraatsverhandeling ULB, 1977.
- MAES (J.). *De houding van de katholieke geloofsgemeenschap in Vlaanderen ten opzichte van de anti-atoommarsen en het kernwapenvraagstuk in de jaren zestig (1960-1969)*. Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1989.
- PROVOOST (G.). *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee wereldoorlogen*. Leuven, 1976-1977, 2 dln.
- PROVOOST (G.). *De Vossen*. Brussel, 1979.
- STOUTHUYSEN (P.). *In de ban van de bom. De politisering van het Belgisch veiligheidsbeleid, 1945-1985*. Brussel, 1992.
- STOUTHUYSEN (P.). Oud en nieuw in één. De vredesbeweging als atypische nieuwe sociale beweging, in *BTNG*, 2004, p. 399-419.
- VANDEWEYER (L.). *De strijd tegen de wapenhandel*. Antwerpen, 1990.
- VANDEWEYER (L.). *De kater van de oorlog. Waarom de katholieken actief werden in de vredesbeweging*. Antwerpen, 1993.
- VANDEWEYER (L.). De oorlog om Koeweit. Een politiek strijdpunt in Vlaanderen?, in *Res Publica*, 1992, nr. 1, p. 99-121.
- VANDEWEYER (L.). De beperking van de wapenhandel. Een voorbeeld van beïnvloeding van de politieke agenda vanuit ontzuilde drukkingsgroepen, in *Res Publica*, 1995, nr. 1, p. 79-92.

VANDEWEYER (L.). Pacifisme en Vlaamse Beweging, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, p. 2375-2396.

VAN LERBERGHE (R.). *De Socialistische Anti-Oorlogsliga. 1931-1939*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG, 1976.

VAN EYGEN (E.). *Wegbereiders. Portretten van Vlaamse pacifisten*. Brussel, 1990.

1.2. Historisch overzicht

Het begrip “vredesbeweging” verwijst naar het conglomeraat van organisaties en individuen die een als pacifistisch ervaren agitatie ontwikkelen. Hun doel is het voorkomen van geweld tussen staten of volksgroepen, of het milderen van de gevolgen van dergelijk grootschalig geweld. Daarbij wordt gemikt op:

- Het bijsturen in pacifistische richting van de als oorlogbevorderend ervaren politiek van staten of volksgroepen.
- Het bijsturen van de buitenlandse politiek van de eigen staat in de richting van een “pacificerende” interventie of non-interventie.
- Het stellen van juridisch gefundeerde beperkingen aan de bewapening of het wapengebruik.
- Het verlenen van bijstand aan de slachtoffers zonder onderscheid.
- De wijze van bedrijfsvoering en de heersende mentaliteit binnen de strijdkrachten. Wanneer dit laatste doel overheerst, spreken we in het bijzonder van antimilitarisme.

Daarbij variëren de gepropageerde middelen in een brede waaier van principiële geweldloosheid of radicaal pacifisme tot het opleggen van de vrede via inzet van een superieure, gewapende macht, bekend als *peace enforcing*, gedragen door beslissingen genomen door de internationale statengemeenschap en op basis van het internationaal recht.

Met dergelijke doelstellingen kon de vredesbeweging al in de 19^e eeuw wortel schieten in alle grote ideologische families in België. De Belgische vredesorganisaties zijn in het bijzonder verbonden met de emancipatorisch optredende bewegingen binnen die ideologische families. Er zijn banden met de arbeidersbeweging, de Vlaamse Beweging, de “Derde Wereld”-beweging, met progressieve, oecumenisch gezinde hervormingsbewegingen binnen kerkgemeenschappen.

Gelet op de aard van hun agitatie, worden vredesorganisaties ook ingezet als een instrument. Vredesagitatie in een bepaald land en in een bepaalde politieke context kan immers best voordelig zijn voor een buitenlandse macht en kan ook aangewend worden in het machtspeel van de interne politiek van een staat. Pacifistische organisaties vormen daardoor vaak ook een propagandakanaal voor een bepaalde grootmacht, of voor – intern – een bepaalde politieke partij, meestal op basis van ideologische affiniteiten.

De moderne vredesbeweging is ontstaan kort na het midden van de 19^e eeuw. Dit gebeurde niet toevallig in Zwitserland, een staat met een neutraal statuut. Als klein land was voorzichtigheid ten aanzien van gewapende conflicten in de buurlanden aangewezen. Ze mochten niet uit de hand lopen. De neutraliteit zorgde anderzijds voor voldoende mentale afstand, waardoor kon geageerd worden zonder partij te kiezen. Vandaar dat een Zwitserse ambulance in staat was na

de slag bij Solferino op 24 juni 1859 in Noord-Italië de achtergelaten gewonde soldaten van elk van de betrokken legers te verzorgen. De arts Henri Dunant trad hierbij als leidende kracht op en hij stichtte het Rode Kruis. Zijn publicaties kregen weerklink in het buitenland. Onder meer in België werd een afdeling gesticht. Tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 hielp het Belgische Rode Kruis bij de opvang van Franse en Duitse gewonde soldaten.

Dit stimuleerde de regeringen tot het vastleggen van regels voor de oorlogvoering. De Belgische diplomatie speelde in de ontwikkelingen van het “Haagse” oorlogsrecht een vooraanstaande rol omdat het land, net zoals andere neutrale staten, alle belang had bij een internationale omgeving met een minimum aan gewapende conflicten. Het pacificeren van de internationale relaties was ook een deel van de motivatie achter de oprichting van het Mundaneum in 1910. Het werd gesticht door de pacifisten Paul Otlet (1868-1944) en Henri La Fontaine (1854-1943). Ook het antimilitarisme was erg verspreid in België maar dit mikte uitsluitend op de Belgische strijdkrachten. Er bestond een sterke weerzin ten aanzien van het leveren van de nodige inspanningen om een sterk leger te onderhouden.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog smolt deze beweging als sneeuw voor de zon door de bijzonder gewelddadige Duitse invasie. Pas na verloop van tijd probeerde de bezetter een pacifistische argumentatie te enten op de Vlaams-nationalistische collaborerende beweging, het activisme. Voor het eerst werd pacifisme op Belgische bodem bevorderd door een buitenlandse macht in de hoop het Belgische weerstandsvermogen te ondergraven. De afkeer van de oorlog vond deels ook een uitweg via het communisme, daarin gestimuleerd door het voorbeeld van de bolsjewieken die er voor zorgden dat Rusland uit de oorlog trad.

Na de oorlog kreeg het pacifisme een opstoot door de afschuw voor de oorlogsgruwelen. Dit “gruwelpacifisme” kon zich in de jaren 1920 enten op de Vlaamse beweging zowel als op de socialistische waar de traditie van het “gebroken geweer” ingang vond. Er doken organisaties op zoals de *Jongeren Vredes Aktie* (JVA), de *Katholieke Jongeren Vredes Aktie* (KJVA) en de *Socialistische Anti-Oorlogsliga* (AOL). Ze werden deels geïnspireerd door buitenlandse pacifisten. Ook in het Vlaamsgezinde *Verbond van Vlaamsche Oudstrijders* (vos) en de *IJzerbedevaarten* naar Diksmuide kregen antimilitarisme en pacifisme weerklink, geïnspireerd door de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog die bij Vlaamsgezinden had geleid tot een vervreemding ten aanzien van het Belgische leger. In het Franstalige landsgedeelte werden pacifisme en antimilitarisme vooral verwoord door communistische organisaties en door de linkervleugel van de socialistische partij.

Door deze organisaties werd de Belgische militaire inspanning te grootschalig geacht en werd geponeerd dat het land moest terugkeren naar een strikt neutrale opstelling. In de burgerij werd verder gebouwd op de traditie van voor 1914 die vooral mikte op internationale concertatie – via de Volkenbond tijdens het interbellum – en op wapenbeheersing via de verdere ontwikkeling van het internationaal recht. De *Vereeniging voor Volkenbond en Wereldvrede* propageerde zijn standpunten in de jaren 1930 via het gelijknamige tijdschrift. Naarmate Duitsland onder Hitler opnieuw een militaire bedreiging werd, verzwakte dit pacifisme in katholieke, socialistische en communistische kringen. Enkel in Vlaams-nationalistische middens werd het nog gepropageerd voor zover het zich richtte tegen

het Belgische leger en tegen bondgenootschappelijke banden met de geallieerden van 1914-1918.

De Tweede Wereldoorlog vaagde de vredesbeweging opnieuw totaal weg. Vooral de Vlaams-nationalistisch gezinde organisaties en figuren stapten groten-deels in de collaboratie met de Duitse bezetter.

Wel kreeg de internationale samenwerking een nieuwe kans via de Verenigde Naties en ook het internationaal recht ontwikkelde zich verder in pacificerende richting. Het bestaan van de kernwapens vormde een nieuwe factor omdat dit wapen, meer dan ooit tevoren, een totale vernietiging op globale schaal mogelijk maakte. Het vergde tijd alvorens de kernwapens prioriteit kregen op de vrees voor het communistische gevaar. Het pacifisme vond vanaf de late jaren 1940 vooral steun in uiterst linkse kringen waar men zich afzette tegen de NAVO. Die traditie werd voortgezet in de *Union Belge pour la Défense de la Paix* (UBDP) / *Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede* (BUVV) en zijn opvolgers. Pas in de jaren 1960 herleefde het ook in de Vlaamse beweging en in katholieke kringen waarbij, naast de kernwapens, ook de wapenhandel en de dekolonisatie een stimulans vormden. De radicaal pacifistische tendens kreeg een eigen stem via de in 1968 opgerichte *Internationale van Oorlogstegenstanders* (IOT). Daaruit groeide in een latere fase de organisatie *Jeugd en Vrede*, die erkend werd als een Vlaamse beweging voor vredesopvoeding. In de jaren zestig werden de kernwapens het mikpunt tot dit weggedrongen werd door het protest tegen de oorlog in Vietnam.

De belangrijkste opstoot kende de vredesbeweging vanaf de late jaren 1970, veroorzaakt door de plaatsing van een nieuwe generatie kernwapens in Europa. Er volgde overleg en samenwerking over de levensbeschouwelijke grenzen heen via het *Vlaams Actiecomité tegen Atoomwapens* (VAKA) en het *Overlegcentrum voor de Vrede* (OCV). Aan Franstalige kant ageerde de *Coordination Nationale d'Action pour la Paix et la Démocratie* (CNAPD). Onder deze samenwerkingsverbanden en overlegorganen scholen actiegroepen met zeer uiteenlopende beweegredenen en ideologische affiniteiten. Toch bleek samenwerking mogelijk.

De integratie met de nieuwe sociale bewegingen kon gebeuren zonder de banden met de “oude” zoals de arbeidersbeweging en de Vlaamse beweging te doen verwateren. Dit zorgde voor massale mobilisatie en een jarenlang volgehouden agitatie. De verbodsbepaling van het Warschaupact en de Sovjetunie vanaf de late jaren 1980 zorgden voor een verzwakking van de mobilisatiekracht omdat de atoomdreiging goeddeels wegviel. Maar de beweging bleef actief omdat de band met de nieuwe sociale bewegingen intact bleef. Het VAKA vormde zich bijvoorbeeld om tot *Hand in Hand*, een beweging tegen het racisme. Anderzijds bleef de samenwerking over de ideologische grenzen heen bestaan. Die uitte zich onder meer in de organisatie van een jaarlijkse “vredesweek”.

1.3. *Archieven*

De vredesbeweging in België biedt een grote diversiteit aan protagonisten en organisaties. De beste manier is de namen van personen en organisaties, en de titels van tijdschriften en andere publicaties op te sporen via de al gepubliceerde studies en inventarissen en via www.odis.be. Van daaruit kan het zoekwerk verder gaan via de toegangen zoals die beschikbaar zijn in de hierna genoemde archiefinstellingen en documentatiecentra.

Voor de 19^e eeuw en voor Franstalig België is het Mundaneum in Bergen de belangrijkste vindplaats van bronnen betreffende de geschiedenis van de vredesbeweging. Zie:

FÜEG (J.-F.). *Aperçu des collections*. Bergen, 1999.

Het AMVC-Letterenhuis in Antwerpen beschikt over archiefstukken van veel mensen en organisaties die in de vredesbeweging en het antimilitarisme een rol hebben gespeeld. Opsporen kan gebeuren op hun naam via de zoekrobot Agrippa.

Voor de vredesbeweging binnen een Vlaams-nationalistische context na 1918 vormt het ADVN in Antwerpen de belangrijkste vindplaats. Daar wordt onder meer het archief van het IJzerbedevaartcomité bewaard, ontsloten door een gedetailleerde plaatsingslijst. Er wordt ook archief van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders (VOS) bewaard.

Het Archief van Pax Christi België en – sinds 1972 – van Pax Christi Vlaanderen wordt bewaard in het KADOC. Dit archief is voorzien van plaatsingslijsten.

Het Algemeen Rijksarchief beschikt over enkele belangrijke archiefbestanden. Ondermeer Het Belgische Rood Kruis heeft zijn archief, van de stichting tot 1972, in bewaring gegeven. Toegang moet verzocht worden via het Rood Kruis dat beschikt over plaatsingslijsten. Andere organisaties zijn te exploreren via de inventarissen:

VERHELST (J.). *Comité international pour la Sécurité et la Coopération européennes (CISCE). International Committee for European Security and Cooperation. Internationaal Comité voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (1968-1989)*. Brussel, 1998.

VERHELST (J.). *Jean Terfve (Production d'archives résultant de ses activités au CISCE) (1966-1977)*. Brussel 1998.

VERHELST (J.). *Overlegcentrum voor de Vrede (OCV) (1979-1991)*. Brussel, 1998.

Het Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging DACOB te Brussel beschikt over heel wat bronnen met betrekking tot vredesagitatie, voornamelijk in linkse kringen.

Het AMSAB-ISG te Gent bewaart in het bijzonder archiefbestanden die te verbinden zijn met de socialistische beweging en met de vredesbeweging in de jaren 1980-1990. Zie bijvoorbeeld:

BOECKX (B.). *Inventaris van het archief van het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA)*. Gent, 1999.

BOECKX (B.). *Het archief van een drukkingsgroep. Structuuronderzoek en inventarisatie van de archieven door VREDE VZW, neergelegd bij het AMSAB-ISG*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling van de postgraduate archiefopleiding VUB, 1995.

Archief van *Florenade* wordt eveneens in het AMSAB-ISG bewaard. Deze actie-groep spitte zich toe op agitatie tegen de luchtmachtbasis van Florennes.

De vredesbeweging heeft nauwe banden met mensen, partijen, kerkgemeenschappen en organisaties waarvan de bedrijvigheid zich hoofdzakelijk op andere terreinen afspeelt. Dit fenomeen heeft uiteraard gevolgen bij de zoektocht naar bronnen. Het komt er dus steeds op aan ook de organisatorische en ideologische

verbanden die achter de agitatie schuilgaan, te ontwaren. Belangrijke bronnen zijn vaak te vinden in archieven van politieke partijen of drukkingsgroepen in binnen- en buitenland wier hoofdactiviteit op een ander terrein ligt.

1.4. *Publicaties*

De nog actieve vredesorganisaties beschikken doorgaans over een eigen bibliotheek en documentatiecentrum. In het bijzonder moet het IPIS, de Internationale Vredesinformatiedienst te Antwerpen, vermeld worden. Deze instelling werd gesticht in de marge van Pax Christi Vlaanderen en zij beschikt over een zeer rijke documentatie aangaande de vredesbeweging. Ook de Koninklijke Bibliotheek beschikt over een groot aantal publicaties.

In het bijzonder zijn de tijdschriften van de beweging belangrijk.

Voor het interbellum:

Volkenbond. Tijdschrift van de Belgische Vereeniging voor den Volkenbond. Brussel, 1930-1940.

De vos. Weekblad van het vos. Brussel 1919-1924 en 1935-1940.

De Vlaamsche Oudstrijder. Orgaan van het vos en het BVOS. Brussel, 1924-1931.

Beide bladen zijn de organen van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders.

De Nieuwe Dag. Internationaal Tijdschrift voor Vredesproblemen. Brussel, 1927-1930.

Nooit Meer. Propaganda- en Studieblad, uitgegeven door de VJVA. Antwerpen, 1932.

Neen! Het maandblad van de AOL voor Vlaanderen. Antwerpen, 1931.

Vredesaktie. Orgaan van de KJVA. Geluwe, 1931-1940.

Na de Tweede Wereldoorlog:

Vrede. Brussel, 1958-?.

Aanleunend bij de communistische beweging, orgaan van de BUVV, daarna van Vrede vzw.

Berichtenblad. Comité voor Geweldloze Vredesactie. Brussel, 1963-1965. Voortgezet door:

Regenboog. Orgaan van de Federale Unie. Brussel, 1965-1968. Voortgezet door:

Protest. Voor een radicaal pacifisme: volksbeweging voor de vrede. Brussel, 1969-1989.

Aanleunend bij het radicale pacifisme.

Pax Christi. Contactblad van de Belgische sectie. Brussel, 1958-1972. Voortgezet door:

Pax Christi Contactblad. Brussel, 1973-1974.

Vredeskrant. Brussel, 1972-1974.

Koerier. Pax Christi Vlaanderen. Antwerpen, 1980-.

Bulletin Pax Christi / Pax Christi Wallonie-Bruxelles. Brussel, 1964-1993.

Signes des temps. Pax Christi Wallonie-Bruxelles. Brussel, 1994-.

Kommentaar. Een uitgave van Pax Christi Vlaanderen. Antwerpen, 1976-1984.

Aanleunend bij de katholieke geloofsgemeenschap.

IKOVE: informatiebulletin ter verdediging van de vrede in Europa. Brussel, 1978-1980.

Aanleunend bij de extreemlinkse partij PVDA.
Initiatives de Paix. CNAPD. Brussel, 1991-1996.
Orgaan van de Franstalige koepelorganisatie.

2. De milieubeweging

Bart Delbroek

2.1. Bibliografie

2.1.1. Algemene studies

- KRIESI (H.) e.a. *New Social Movements in Western Europe: a Comparative Analysis.* Minneapolis, 1998.
- VAN DER HEYDEN (H.). Van kleinschalig utopisme naar post-giro-activisme? De milieubeweging 1970-1990, in DUYVENDAK (J.W.) e.a. *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland.* Amsterdam, 1992.
- HOOGHE (M.). *Met vlag en spandoek: hedendaagse actiegroepen.* Groot-Bijgaarden, 1996.
- WALGRAVE (S.). *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen: een sociologische verkenning van de milieubeweging, de derde wereldbeweging en de vredesbeweging.* Leuven, 1994.
- HOOGHE (M.). De milieubeweging, een reus op duizend voetjes, in HELLEMANS (S.), HOOGHE (M.), eds. *Van "Mei '68" tot "Hand in Hand": nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995.* Leuven, 1995, p. 49-67.
- LEROY (P.), DE GEEST (A.). *Milieubeweging en milieubeleid: sociale en politieke aspecten van de milieukwestie.* Antwerpen, 1985.
- PEETERS (A.), VERMEIREN (I.). *De jaren zeventig, van groen naar groenen.* Borgerhout, 1980.
- WALGRAVE (S.). *Tussen loyaliteit en selectiviteit: over de ambivalente verhouding tussen nieuwe sociale bewegingen en groene partijen in Vlaanderen.* Leuven, 1995.
- FLORIZOONE (P.). *De Groenen. Ideeën, bewegingen en partijen.* Antwerpen, 1985.
- VAN DER HEIJDEN (A.A.). De milieubeweging in de twintigste eeuw, in *BTNG*, 2004, nr. 3, p. 445-483.
- HOOGHE (M.). *En elke zondag kip: het consumptisme en de vernietiging van het leefmilieu.* Leuven, 1993.
- VAN LINT (J.), LAUWERS (J.). *Burgers in de weer. De mobilisatie rond een milieu-project.* Leuven, 1979.
- VAN DEN EEDE (L.), LEPEZ (S.), BOOGAERTS (S.). *Hoe het groeide: pioniers over de milieubeweging in de jaren 1960-1970.* Brussel, 2005.
- CASPERS (M.). *De geschiedenis van de natuurbescherming in Vlaanderen van 1910-1940.* Tilburg, 1992.
- HOOGHE (M.). De invloed van de milieubeweging op het milieubeleid, in *Res Publica*, 1995, nr. 1, p. 93-108.
- VERVLIET (E.). De milieubeweging in Vlaanderen, in *GMG*, 1983, p. 521-540.

STEENKISTE (G.). Actief en passief in de milieubeweging, in *De Nieuwe Maand*, 1982, nr. 6, p. 365-375.

2.1.2. *Organisatiestudies*

HOOGHE (M.). *De milieukoepel in Vlaanderen. Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw 1971-1996*. Brussel, 1996.

DIRKS (D.). Bond Beter Leefmilieu en de milieubeweging in Vlaanderen, in VAN ALSENOY (J.), ed. *Ruimtelijke planning: praktijkboek voor stedenbouw en stadsvernieuwing, huisvesting en milieu*. Antwerpen, 1986.

Twintig jaar Wereld Natuur Fonds in België. Antwerpen, 1985.

DE BOK (R.). *Van de Rainbow Warrior tot Mururoa: 25 jaar Greenpeace*. Antwerpen, 1997.

HENDRICKX (M.). *Gaia: profiel van een beweging*. Antwerpen, 1997.

In vergelijking met andere nieuwe sociale bewegingen lijkt het aantal studies over specifieke organisaties binnen de milieubeweging vooralsnog schaars. Wel zijn meerdere groeperingen in de Belgische milieubeweging het onderwerp geweest van licentiaatsverhandelingen. Deze kunnen via het jaarlijkse overzicht in het *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging van Nieuwste Geschiedenis* achterhaald worden.

2.2. *Historisch overzicht*

Spreken over “de” milieubeweging is door de grote heterogeniteit van de erbij betrokken kleine en grote groeperingen eigenlijk niet mogelijk. Deze kennen namelijk vaak grote verschillen in doelstellingen, mate van organisatie, werkwijze en activiteitsgraad. Bovendien zijn veel lokale groepen enkel informeel georganiseerd of leiden ze met uitzondering van bepaalde actiemomenten een min of meer latent bestaan. De milieubeweging is trouwens ook niet echt nieuw, hoewel de groepen die sinds de jaren 1960 ontstonden heel andere karakteristieken vertoonden. De milieubeweging vindt haar oorsprong namelijk in de natuurbehoudbewegingen die vanaf het einde van de negentiende eeuw in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië ontstonden. In België werden de eerste verenigingen in het begin van de twintigste eeuw opgericht. De bekendste zijn de *Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon* (KVNS) (1910) en *De Wielewaal* (1934). Deze organisaties hadden een eerder elitair karakter en waren louter gericht op de bescherming van bepaalde landschappen of diersoorten door de oprichting van natuurrezervaten. De nieuwe groeperingen die sinds de jaren 1960 ontstonden, richtten zich daarentegen veel meer op het menselijke leefmilieu in het algemeen, dat werd beschouwd als een sociaal en politiek probleem dat omvattende maatschappelijke veranderingen vereiste. De symbolische en expressieve actiemiddelen die ze hanteerden, gaven blijk van een veel directere en strijdvaardigere aanpak.

In België grepen de eerste milieuacties van dit nieuwe type plaats vanaf 1968. Zij waren voornamelijk gericht tegen de aanleg van nieuwe verkeerswegen. Enkele bekende voorbeelden waren de acties tegen de aanleg van de E-10 in Brasschaat, het jarenlange protest tegen het duwvaartkanaal Oelegem-Zandvliet en het verzet tegen de geplande A-24 in Limburg. In de daaropvolgende jaren geraakte de

milieubeweging in een stroomversnelling. Tussen 1968 en 1971 zouden in Vlaanderen al 36 nieuwe groeperingen opgericht zijn, een groei die later nog versnelde. Aanvankelijk ontstonden deze actiegroepen vooral als lokale reactie tegen welbepaalde projecten die als een bedreiging voor het eigen leefmilieu werden gezien. Op dit vlak wijkt de milieubeweging af van de meeste andere nieuwe sociale bewegingen. Ze trekt niet alleen leden uit de “nieuwe middenklasse” aan, maar ook grote delen van lokale gemeenschappen waarbij de sociaaleconomische positie een minder grote rol speelt. Bijgevolg werden de eerste groepen ook wel eens onder de noemer “*Not in my backyard*” (NIMBY) geplaatst. Milieuhinder wordt pas een thema als de lokale gemeenschap er zelf mee geconfronteerd wordt. De eerste acties van de Vlaamse antikernenergiebeweging waren louter gericht tegen de geplande aanleg van een kerncentrale in Zeebrugge. Pas in een latere fase zou de beweging ook het gebruik van kernenergie en het Belgische energiebeleid in het algemeen fundamenteel in vraag stellen.

Toch ontstonden al vrij snel meer formele organisaties, die de talrijke actiegroepen trachtten te overkoepelen. Bekende regionale voorbeelden zijn *Red de Voorkempen* en de *Gentse Actiegroep Leefmilieu* (GAL), terwijl op nationaal vlak de *Verenigde Actiegroepen voor Kernstop* (VAKS) en de *Bond Beter Leefmilieu* (BBL) het voortouw namen. Deze nationale drukkingsgroep werd in 1971 door milieuactivisten opgericht als tegengewicht tegen de economische belangengroepen. In 1976 werd de organisatie opgesplitst in vier gewestelijke organisaties: *Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen*, *Inter-Environnement Wallonie*, *Inter-Environnement Bruxelles* en de *Brusselse Raad voor het Leefmilieu* (BRAL). De vorming van dergelijke koepels verliep evenwel erg problematisch. Enerzijds was er de afkeer van formalisering en institutionalisering die nieuwe sociale bewegingen kenmerkt. Anderzijds groepeerden deze koepels vaak ook organisaties die helemaal niet tot de nieuwe sociale bewegingen behoorden. Dit probleem kwam vooral duidelijk tot uiting bij de BBL. Zowel natuurbehoud als de strijd tegen milieuhinder behoorden tot de doelstellingen. Door het aanvankelijke overwicht van de traditionele natuurbehoudbewegingen in het bestuur van de organisatie en de financiële afhankelijkheid van het bedrijfsleven en politiek ontbrak het de BBL vaak aan een duidelijke positie-inname. Vooral het voorzichtige standpunt in het kernenergie debat leidde tot een polarisatie binnen de organisatie. VAKS, binnen de milieubeweging de meest radicale actiegroep, nam toen openlijk stelling tegen de doelstellingen en strategie van de BBL. De omslag kwam er pas in 1986 toen Guido Steenkiste, de stichter van VAKS, voorzitter werd van de BBL.

De kentering had eveneens te maken met de transformatie die een aantal van de oudere natuurbehoudbewegingen ondergingen. Organisaties als De Wielewaal, WWF en vzw *Natuurreservaten* – de Vlaamse vleugel van *Belgische Natuur- en Vogelreservaten* (BNVR) – gingen zich steeds militanter opstellen, ook bij acties buiten het directe werkveld van natuurbehoud. Vooral de vzw *Natuurreservaten* wist als politieke actiegroep reeds verschillende successen af te dwingen. Als oorzaak van de verschuiving worden meestal de toenemende professionalisering en een generatiewissel binnen de milieubeweging vermeld. De *Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie* (BJN) en de *Wielewaaljongeren* – de twee smolten in 1983 samen in de *Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming* (JNM) – zouden hierbij als kweekvijvers voor milieuactivisten een sleutelrol hebben gespeeld.

Wellicht werd deze transformatie ook beïnvloed door de successen van een aantal militantere milieugroepen die van mediagenieke, directe acties hun handelsmerk hebben gemaakt. *Gaia*, *Friends of the Earth* en vooral *Greenpeace* zijn de meest gekende voorbeelden. Men kan zich echter afvragen of dergelijke grote internationale organisaties nog werkelijk tot de nieuwe sociale bewegingen behoren. De inzet van leden beperkt zich immers in hoofdzaak tot een financiële bijdrage.

In vergelijking met de successen uit de jaren 1970 was het daaropvolgende decennium er toch vooral één van stabilisering en zelfs crisis. Dit bleek al uit de machtsstrijd binnen BBL, die afgezien van een onduidelijke strategie ook de steun vanuit het bedrijfsleven grotendeels deed opdrogen. De financiële moeilijkheden die daaruit volgden, werden pas in 1992 opgelost door structurele subsidiëring van de nationale overheid en de Europese Unie. Onderzoek toonde eveneens aan dat het aantal en de omvang van de milieucties beduidend lager lag dan de voorgaande jaren, hoewel ze het grootste aandeel van de acties binnen het geheel van de nieuwe sociale bewegingen bleven uitmaken. Het waren voornamelijk de weinig gestructureerde lokale verenigingen die als eerste verdwenen. De traditionele natuurbehoudbeweging daarentegen kende gedurende de jaren 1980 zelfs een groei van de ledenaantallen. De zwaarste klappen kreeg evenwel de antikernenergiebeweging. Terwijl VAKS in 1979 – kort na het ongeval in de kerncentrale van Three Mile Island – nog 20.000 betogers wist bij elkaar te brengen voor een protestmars in Doel, slaagde de organisatie er de daaropvolgende jaren niet meer in grote groepen demonstranten aan te trekken. Dit was enerzijds te wijten aan de concurrentie met het protest tegen atoomwapens en anderzijds aan de verdeeldheid over de te volgen koers (massamanifestaties of kleine gerichte acties). Ondanks een kortstondige opflakking na het ongeval in Tsjernobyl sterft VAKS een stille dood. Mede door het Vlaamse Mina-decreet leken de overige grote organisaties binnen de milieubeweging er vanaf 1989 opnieuw bovenop te komen. Dit decreet voorzag niet alleen een gegarandeerde subsidiëring voor milieuverenigingen, maar gaf de koepelorganisaties een adviserende stem in het Vlaamse milieubeleid. Vanaf dan lijkt de milieuproblematiek meer en meer gemeengoed te worden bij andere sociale en politieke actoren, waarbij in toenemende mate rekening wordt gehouden met de internationale dimensie. Initiatieven als het Kyoto-protocol getuigen hiervan. De milieubeweging zelf blijft stevig ingebed in het Belgische sociale leven. Zowel BBL als Inter-Environnement Wallonie groeperen ongeveer 150 leden, terwijl Greenpeace België in 2007 108.000 donateurs telde.

2.3. *Archieven*

2.3.1. *Bewaring en inventarisatie*

Gedurende de laatste jaren hebben een aantal archiefinstellingen aanzienlijke inspanningen geleverd om materialen met betrekking tot nieuwe sociale bewegingen te verzamelen. Op het vlak van de milieubeweging was vooral het AMSAB-ISG hierin succesvol. Tegelijk leken een aantal organisaties uit de milieubeweging zelf zich bewust te worden van de noodzaak tot een duidelijk archiefbeleid. Een goed voorbeeld hiervan is Bond Beter Leefmilieu (BBL) die naar aanleiding van zijn dertigjarig bestaan geconfronteerd werd met de problematische situatie van

zijn archief. Een samenwerkingsakkoord met AMSAB-ISG was het gevolg. De situatie in Wallonië is daarentegen ronduit erbarmelijk. Er werden in geen van de bekende Waalse archiefinstellingen collecties over de milieubeweging teruggevonden, behalve bij Etopia (zie het hoofdstuk over de groene partijen).

AMSAB-ISG

DE NIL (B.). Groen in Gent. Archieven van Boudewijn van Belle, het Groencomité Drongen, de actiegroep Bourgoyen-Ossemers en de Gentse afdeling van de Wielewaal, in *Brood en Rozen*, 2006, nr. 2, p. 82-83.

VERMANDERE (M.). Het archief van Kritisch Bosbeheer Vlaanderen & Centrum voor Natuurbeschermingseducatie / Centrum voor Natuur- en Milieueducatie, in *Brood en Rozen*, 2006, nr. 4, p. 80-81.

DE CLERCK (J.). Het archief van Actiegroep Leefmilieu Rupelstreek (ALR) vzw, in *Brood en Rozen*, 2008, nr. 1, p. 65.

BOECKX (B.). Atoomenergie? Nee bedankt. Het archief van de Verenigde Actiegroepen voor Kernstop (1974-1986), in *Brood en Rozen*, 2003, nr. 4, p. 61-63.

VAN OVERSTRAETEN (G.). *Inventaris van het archief van Bond Beter Leefmilieu (BBL) Vlaanderen (1972-2003)*. Gent, 2008.

DE CONINCK (R.), CREVE (P.), VRIELYNCK (S.). *Hoe het groeide. Inventarissen van archieven van de milieubeweging*. Gent, 2005.

Bevat inventarissen van de archieven van het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke, Voor Moeder Aarde vzw, Natuurreservaten vzw, de Federatie voor Milieubescherming van het Gewest Gent en de persoonlijke archieven van Guido Steenkiste en Guido van Steenberg. Zie hierover eveneens:

DE CONINCK (R.). Het archief van het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke (AMM), in *Brood en Rozen*, 2004, nr. 2, p. 73-74.

VANDEBROUCKE (M.). Een buitenbeentje in de strijd tegen kernenergie: inventaris van het archief van Voor Moeder Aarde, in *Brood en Rozen*, 2004, nr. 2, p. 67-70.

VANDEBROUCKE (M.). Guido Steenkiste, voorzitter Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen 1986-1989. Inventaris van het archief van Guido Steenkiste, in *Brood en Rozen*, 2004, nr. 2, p. 71-72.

VANDEBROUCKE (M.). Inventaris van het archief van Guido van Steenberg, voorzitter Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen 1983-1986, in *Brood en Rozen*, 2004, nr. 4, p. 67-70.

Van een aantal collecties bestaat voorlopig enkel een aanwinstenbeschrijving (Centrum voor Natuur- en Milieueducatie, Natuurpunt, Red de Voorkempen). Een inventaris van het archief van Greenpeace België is in voorbereiding.

KADOC

Hoewel ook het KADOC zich uitdrukkelijk richt op de verwerving van archieven van nieuwe sociale bewegingen, werden tot op heden nauwelijks archivalia van lokale milieuactiegroepen of nationale milieuorganisaties overgedragen. Toch kunnen ook andere archieven een interessante invalshoek opleveren. Enerzijds zijn er de archieven van politici en ondernemers die met bepaalde lokale actiegroepen werden geconfronteerd. Anderzijds wordt ook in de archieven van jonge-

renorganisaties uit de katholieke zuil veel documentatie bewaard in verband met nieuwe sociale bewegingen. Het leert ons bovendien op welke manier de thema's en werkmethodes van de milieubeweging ingang vonden in de bestaande sociale structuren. We dienen ons hier te beperken tot enkele voorbeelden.

HEYRMAN (P.), TAVERNIERS (A.). *Inventaris van het archief Vaast Leysen*. Leuven, 2004.

HEYRMAN (P.). *Inventaris van het Archief André Vlerick (1935-1990)*. Leuven, 2002.

Plaatsingslijst van het archief Firmin Aerts (1968-1995). Leuven, z.j.

Plaatsingslijst van het Archief van Jozef (Jos) de Saeger (1950-1998). Leuven, z.j.

VERSTRAETE (L.). *Inventaris van het archief van de BJB-KLJ (1925-1980)*. Leuven, 1989.

Plaatsingslijst van het archief KSA-VKSJ. Leuven, z.j.

ANDERE ARCHIEFINSTELLINGEN

Andere pistes voor het vinden van informatie over de milieubeweging zijn in de eerste plaats de documentatiecentra die een aantal van de Belgische milieuorganisaties zelf hebben aangelegd, en die in de meeste gevallen na een eenvoudige aanvraag toegankelijk zijn. We denken hierbij onder meer aan de bibliotheek van BBL, de Minaraad of Argus. Een online catalogus is beschikbaar op Felnet (www.felnet.be), een samenwerkingsverband van meer dan twintig milieudocumentatiecentra uit de publieke en de private sector in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Daarna levert ook Archiefbank Vlaanderen (www.archiefbank.be), een databank van Vlaamse private archieven, interessante resultaten op. Zo blijkt het archief van Herman Delaunois, voorzitter van BBL van 1971 tot 1983, bewaard te worden op het secretariaat van KVNS, terwijl dat van de Aktiegroep Polders Leefmilieu geconsulteerd kan worden in het documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders. Meer gerichte zoekopdrachten leveren wellicht nog meer resultaten op.

2.3.2. Belangrijkste bronnenreeksen

De archieven van de milieubeweging zijn zeer divers. Enkel voor de beginjaren met hoofdzakelijk louter persoonsgebonden netwerken en spontane actiemomenten is het archiefmateriaal schaarser. Voor de periode nadien, wanneer de milieubeweging meer formele structuren ontwikkelt, bevatten de archieven grotendeels dezelfde types van bronnen als andere organisaties. Het gaat hierbij onder meer om diverse briefwisseling, verslagen van werkgroepen en algemene vergaderingen, dossiers m.b.t. de voorbereiding van actiemomenten en jaarrapporten.

2.4. Publicaties

2.4.1. Internet

De meeste van de grotere milieuorganisaties zijn nog steeds actief en beschikken over een eigen website. Hier kunnen onder meer mededelingen over actieve campagnes, dossiers over diverse milieuthema's, persmedelingen, jaarver-

slagen, ... geraadpleegd worden. De website van de Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen (www.bondbeterleefmilieu.be) bevat naast een groot aantal dossiers over de meest uiteenlopende milieuthema's ook een online zoekmachine van het eigen documentatiecentrum. Daarnaast werden ook links opgenomen van alle lidorganisaties die over een eigen website beschikken. Hetzelfde geldt voor de Waalse en Brusselse tegenhangers, Inter-Environnement Wallonie en Inter-Environnement Bruxelles (www.iewonline.be en www.ieb.be). De site van Gaia (www.gaia.be) bevat behalve nieuws over huidige campagnes en rapporten ook een overzicht van de bestaande Belgische wetgeving m.b.t. dieren. Op www.greenpeace.org/belgium worden eveneens oude jaargangen van het Greenpeace-magazine aangeboden. De Belgische afdelingen van de internationale organisaties Wereld Natuur Fonds en Friends of the Earth zijn terug te vinden via www.wwf.be en www.motherearth.org. Wat de meer traditionele natuurbehoudsbewegingen betreft, zijn vooral de websites van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon (www.kvns.be) en Natuurpunt (www.natuurpunt.be) de moeite waard.

2.4.2. *Periodieke publicaties*

De grotere milieuorganisaties in België beschikken meestal over een eigen ledenblad, dat Greenpeace zelf omschrijft als de belangrijkste informatieschakel tussen de organisatie en haar sympathisanten. Deze vaak rijk geïllustreerde magazines bevatten net zoals de websites vooral informatie over specifieke dossiers, succesvolle campagnes en interviews, zowel met betrekking tot België als het buitenland. Voor de beginjaren van de milieubeweging is de situatie minder rooskleurig, hoewel periodieke publicaties als cruciaal werden beschouwd voor het sensibiliseren van leden. Het ontbrak echter vaak aan middelen, zodat de bladen zeer onregelmatig verschenen en bijgevolg slechts een kort bestaan kenden. Zo publiceerde VAKS tussen 1976 en 1981 drie verschillende magazines. Doorgaans kunnen wel in de archieven van de verschillende actiegroepen exemplaren teruggevonden worden. We beperken ons hier tot een overzicht van de periodieken van de grootste milieuorganisaties in België.

Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen:

Milieurama. Brussel, 1981-2006.

Wereld Natuur Fonds:

Panda. Maandblad van het Wereld Natuur Fonds Nederlands. Brussel, 1966-.

Greenpeace:

Greenpeace magazine. Brussel, 1990-.

Friends of the Earth Vlaanderen en Brussel:

Bulletin Friends of the Earth. Driemaandelijks tijdschrift van Friends of the Earth. Gent, 1991-.

Verenigde Aktiegroepen voor Kernstop:

Energiek. Informatie over energie en samenleving. Antwerpen, 1978-1985.

Kater. Driemaandelijks tijdschrift voor kernenergie. Lembeke, 1976-1978.

- Gaia:
Vrijdier. Voor mensen die geven om dieren. Brussel, 2001-.
- Natuurpunt Vlaanderen:
NatuurBlad. Brussel, 2001-. Voortzetting van:
De Wielewaal. Turnhout, 1934-2001.
- Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon:
Land in zicht. Antwerpen, 2000. Voortzetting van:
Natuur- en Stedenschoon. Antwerpen, 1964-1999.

3. De derdewereld-, internationale solidariteits- en andersglobaliseringsbeweging

Jan Van de Poel

3.1. Bibliografie

3.1.1. Algemene studies

- ACHTERHUIS (H.), BARREZ (D.), BOSSUYT (J.) e.a. *Het orkest van de Titanic. Werken aan andere Noord-Zuid verhoudingen.* Brussel, 1993.
- BASTIAENSEN (J.). *De knuppel en het hoenderhok. Zijn de NGO's klaar voor de 21^e eeuw?* Antwerpen, 1998.
- BOSSUYT (J.), DEVELTERE (P.) e.a. *Don Quichote voorbij. NGO's zoeken het ritme van de globalisering.* Brussel, 2000.
- DESMET (B.), DEVELTERE (P.). *Tien jaar studie en onderzoek naar de Belgische derdewereldbeweging. Geannoteerde bibliografie van de belangrijkste studies en onderzoeken van 1993 tot 2002.* Leuven, 2002.
- DEVELTERE (P.). *De Belgische ontwikkelingssamenwerking.* Leuven, 2005.
- DEVELTERE (P.). De derdewereldbeweging: nieuwe sociale beweging en netwerk-beweging, in *BTNG*, 2004, 3, p. 421-443.
- DE VOS (P.), MERCKX (F.), VANDEPITTE (M.), VANDUPPEN (D.). *NGO's: Missionarissen van de nieuwe kolonisatie.* Berchem, 1994.
- GOTOVITCH (J.), MORELLI (A.), eds. *Les solidarités internationales. Histoire et perspectives.* Bruxelles, 2003.
- HENDRICKX (R.). Denken en Doen van het NGO-ontwikkelingswerk sedert 1960, in *Noordzuid Cahier. Tijdschrift voor Ontwikkelingssamenwerking*, 1990, nr. 2, p. 3-10.
- HERTOGEN (E.), DEVELTERE (P.). De NGO-gemeenschap in de Europese landen, een beweging in expansie, in *Coprogram Jaarboek*, 2002.
- KIMWANGA (N.). *De la parole à l'acte. Le paradoxe des ONG belges de cofinancement.* Louvain-La-Neuve, 1999.
- PAQUOT (E.). *International Solidarity Organisations and Public Authorities in Europe. Comparative Study on National and European Aid and Consultation Schemes.* Parijs, 2001.

- PEIRS (M.), DE MEYER (L.), VAN CRIEKINGE (J.). *De wereld van de ontwikkelings-samenwerking*. Brussel, 1996.
- ROZEMOND (S.) e.a. De derde wereldbeweging vanaf de jaren '50 tot nu, in *Vorming*, 1984, nr. 8, p. 9-23.
- STANGHERLIN (G.). L'origine des ONG de coopération au développement en Belgique, in *CH CRISP*, 2001, nr. 1714-1715.
- VERVLIET (E.) e.a. Eén strijd of botsende belangen? Andersglobaliseren in Vlaanderen, in *Noordzuid Cahier*, 2004, nr. 4.
- WALGRAVE (S.). De Vlaamse derde wereldbeweging, de ruggegraat van de hele bewegingssector, in HELLEMANS (S.), HOOGHE (M.), eds. *Van "mei 68" tot "Hand in Hand"*. *Nieuwe sociale bewegingen in België, 1965-1995*. Leuven, 1995, p. 29-49.
- WALGRAVE (S.). *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen: een sociologische verkenning van de milieubeweging, de derde wereldbeweging en de vredesbeweging*. Leuven, 1994.
- WYMEERSCH (P.). The Third World Movement. History and Future, in *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1994, nr. 3, p. 210-211.

3.1.2. Organisatiestudies

- CLEYMANS (B.), PEETERS (B.). *Van Hulp tot Internationale Samenwerking. Het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking van 1966 tot 1990*. Brussel, 1990.
- CREVE (P.). L'Entraide Socialiste et le tiers-mondisme. Entre organisation et mouvement, in GOTOVITCH (J.), MORELLI (A.), eds. *Les solidarités internationales. Histoire et perspectives*. Bruxelles, 2003, p. 143-151.
- DEVELTERE (P.), STESENS (J.). *De vierde pijler van de ontwikkelingssamenwerking in Vlaanderen: de opmars van de levensverbeteraar*. Leuven, 2006.
- JACOBS (D.). Verdrinken in de basis: de geschiedenis van Wereldscholen 1970-1983 of de kloof tussen basiswerk en animatie, in *De Nieuwe Maand*, 1984.
- TIMMERS (M.). *Van lekenapostolaat tot geïntegreerde streekontwikkeling. De geschiedenis van Ieder voor Allen*. Leuven, 1997.
- VAN DE POEL (J.). 35 Jaar Oxfam-Wereldwinkels: tussen groei en organisatorische vernieuwing, in *Brood en Rozen*, 2006, nr. 4, p. 7-25.
- VAN DOMMELE (M.). *Het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking van 1966 tot 1983. Een uniek, riskant avontuur van een dwarsligger*. Brussel, 1985.

In dit overzicht werden geen licentiaatverhandelingen opgenomen, hoewel verschillende organisaties onderwerp uitmaken van een aanzienlijk aantal verhandelingen. Deze kunnen teruggevonden worden via de jaarlijkse overzichten van de verhandelingen die aan de vakgroepen, secties of departementen nieuwste geschieden is, van de Belgische universiteiten worden voorgelegd, gepubliceerd in het *Mededelingenblad BVNG*. Een bundeling van deze publicaties tot 2001 is te vinden in:

- FRANÇOIS (L.). *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis. Bibliografie van de licentiaatverhandelingen en doctoraatsproefschriften betreffende de nieuwste*

geschiedenis, tot stand gekomen aan de afdelingen geschiedenis van de Belgische universiteiten, 1945-2001. Gent, 2003.

3.2. *Historisch overzicht*

De derde wereld- of internationale solidariteitsbeweging in België heeft zich de laatste jaren als centrale spil van de nieuwe sociale bewegingssector geprofileerd. In België en andere Europese landen vonden de “niet gouvernementele organisaties” (NGO’s) voor ontwikkelingssamenwerking hun weg naar het grote publiek als informatiebron over ontwikkelings- en globaliseringsthema’s. De overheid besteedt steeds meer middelen aan deze NGO’s en doet steeds vaker een beroep op experts uit de beweging. De beweging is een heterogeen veld, een panoplie waarin zeer verschillende actoren de problematiek van de globalisering op een bepaalde manier thematiseren zonder dat er sprake is van een homogene benadering van het probleem. Ook exogene actoren – bedrijven, onderzoeksinstituten en -groepen, media, scholen, enz. – zijn bij de beweging betrokken. De kern wordt echter gevormd door de NGO’s, die de verschillende actoren aan de beweging linken, wat sommige observatoren over de NGO-beweging doet spreken. Het NGO-begrip is zeer ruim en verwijst naar bijna alle organisatievormen binnen de civiele samenleving tussen markt en staat. Hier bedoelen we echter de organisaties die permanent operationeel zijn in het veld van de internationale solidariteit, activiteiten ontwikkelen in het Noorden en het Zuiden, en door de omgeving als dusdanig worden erkend.

De disparate structuur van het Belgische NGO-veld laat zich verklaren door haar historische evolutie in de context van de Belgische politieke ontwikkelingen en veranderende concepties over ontwikkeling op het internationale plan. Grosso modo onderscheiden we 5 verschillende fasen. In een eerste fase gedurende de jaren 1930 ontstonden caritatieve organisaties die zich richtten op de inplanting van vrijwilligers in de macrostructuren van de toenmalige kolonies; in het onderwijs (bv. *Volens*), de gezondheidszorg (bv. *Damiaanactie*, *Withuis vrijwillariaat*, enz.), infrastructuurwerken (bv. *Coopibo*), enz. Na de Tweede Wereldoorlog ontstonden de humanitaire NGO’s van de tweede generatie. Aanvankelijk concentreerden zij zich op de gebieden die het zwaarst waren getroffen door de oorlog, vanaf de jaren 1960 echter op de nieuwe, onafhankelijke staten van de “derde wereld”. De ontwikkelingsorganisaties, ontstaan in de nasleep van het wereldwijde dekolonisatieproces, vormen een derde generatie. Sommigen waren geënt op oude, koloniale relaties, vooral binnen missie-instituten. Rond Belgische missionarissen – voornamelijk in Centraal Afrika – waren lokale steuncomités ontstaan die uitgroeiden tot NGO’s met een nationaal karakter (bv. DMOS-COMIDE). Andere organisaties werden geïnspireerd door de verschillende internationale campagnes binnen het kader van het “eerste ontwikkelingsdecennium” van de Verenigde Naties (bv. sos-Honger).

Nog in de loop van de jaren 1960 en aan het begin van de jaren 1970 creëerden politieke partijen en syndicale organisaties eigen NGO’s. In 1962 richtte een congres van de Liberale Partij een steunvereniging voor de derde wereld op, DELIPRO. *Socialistische Solidariteit*, opgericht in 1936 uit solidariteit met linkse militanten in franquistisch Spanje, werd het *Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking* (FOS) in

1963. Binnen de christelijke zuil werd *Broederlijk Delen* opgericht in 1962 om een “hedendaagse invulling te geven aan de vastentraditie”. *Ieder voor Allen* werd de NGO van de Boerenbond in 1964, terwijl *Wereldsolidariteit* in 1971 werd opgericht als NGO van de christelijke arbeidersbeweging. De gemene deler van al deze organisaties was de zeer sterke institutionele verankering. Dat zou veranderen in de jaren 1970 wanneer verschillende initiatieven buiten de traditionele macrostructuren van het verzuiilde België tot stand kwamen. Deze vierde generatie ontstond in de context van de contestatiebeweging in de nasleep van “mei 1968”. Deze organisaties definieerden het “armoedeprobleem” duidelijk in politieke, structurele termen. Die kritische houding vertaalde zich ook in experimenten met nieuwe organisatie- en actievormen. Deze “tiersmondistische” stroming had een sterke, politiserende invloed op andere organisaties zodat een structurele analyse van het ontwikkelingsprobleem dominant werd binnen de solidariteitsbeweging. Een andere belangrijke ontwikkeling in de postkoloniale periode was de structurering van de verschillende verzuiilde initiatieven in overkoepelende organisaties. In 1964 verenigden de katholieke NGO’s – op dat moment de grote meerderheid – zich binnen *Internationale coöperatie / Coopération technique internationale* (ITECO, vanaf 1970 *Intercodev*). In 1966 werd het *Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking / Centre national de Coopération au Développement* (NCOS / CNCND) opgericht als een coördinerend orgaan van enkele operationele comités in de verschillende sectoren (vluchtelingenhelp, onthaal van buitenlandse stagiaires, hongerbestrijding en steun aan overzees voluntariaat). In 1978 splitste het Centrum in een autonome Vlaamse (11.11.11) en Franstalige vleugel (CNCND / 11.11.11). Ten slotte kwam in de loop van de jaren 1980 een “antitiersmondistische” stroming – de vijfde generatie – op de voorgrond die zich verzette tegen het dominante afhankelijkheidsdiscours en de verantwoordelijkheid in de derde wereld legde. Onder het motto “c’est pas nous, c’est eux” beperken deze “technici zonder grenzen” zich hoofdzakelijk tot humanitaire bijstand bij noodtoestanden (hongersnood, natuurrampen, enz.).

De NGO’s zijn centrale actoren in de recente andersglobaliseringsbeweging. Het gaat om een transnationale netwerkbeweging die niet te herleiden valt tot enkele NGO’s of welomlijnde coalities, maar om een dynamische, open omgeving zonder duidelijk gecoördineerde interactie tussen de actoren. Internationale, nationale en lokale NGO’s, sociale bewegingen, stichtingen, academici, ambtenaren, ondernemingen, militanten, enz. thematiseren de problematiek en bepalen een discours, zonder centraal beslissingsorgaan dat de strategie en tactiek bepaalt. Het verzet tegen de neoliberale globalisering bindt deze diverse actoren. Nieuwe informatie- en communicatietechnologieën staan de beweging toe zeer breed en snel te mobiliseren. In 1988 bracht een coalitie van 133 groepen meer dan 80.000 mensen in Berlijn op de been om de schuldproblematiek van de ontwikkelingslanden aan te klagen bij het IMF en de Wereldbank. De beweging werd pas goed zichtbaar in de nasleep van de Zapatistische opstand in de Mexicaanse deelstaat Chiapas in 1994. Vanaf dat moment werden bijeenkomsten van de G8, WHO, IMF, enz. – dé symbolen van de neoliberale globalisering – mikpunt van massale protestacties. In 2001 organiseerde de beweging een eerste Wereld Sociaal Forum – de andersglobalistische tegenhanger van het jaarlijks Wereld Economisch Forum in het mondaine skioord Davos – in het Braziliaanse Porto Alegre. Deze ontwik-

kelingen hebben een onmiskenbare invloed gehad op de solidariteitsbeweging. De andersglobalistische thema's vonden ingang in het NGO-discours en de nieuwe mobilisatie- en actievormen werden met veel interesse gevolgd en geïntegreerd in het NGO-repertoire. Naast de NGO's ontstonden ook nieuwe organisaties die zich expliciet op de nieuwe ontwikkelingen entten, vaak als nationale of regionale afdelingen van internationale organisaties, zoals ATTAC (Vlaamse afdeling van de internationale beweging voor de democratische controle op financiële markten en hun instellingen) en A SEED (actiegroep voor solidariteit, milieu, gelijkheid en diversiteit).

3.3. *Archieven*

3.3.1. *Bewaring en inventarisatie*

In 2009 is er nog steeds geen sprake van een systematisch bewaren en ontsluiten van archieven uit de solidariteitsbeweging, laat staan de andersglobaliseringsbeweging. Toch is er een kentering waarneembaar bij sommige NGO's die hun archieven deponeren in openbare archiefinstellingen. Omwille van de verzuilde context waarin vele NGO's opereerden, gebeurden deze stortingen bij de erfgenamen van de verzuilde instellingen. Opvallend is de kloof tussen beide landsdelen. Terwijl archiefinstellingen in Vlaanderen pogingen ondernemen om archieven uit de solidariteitsbeweging te ontsluiten, hinkt Wallonië duidelijk achterop. Opmerkelijk is de recente expliciete beleidsintentie van een aantal instellingen om middelen vrij te maken voor de wetenschappelijke ontsluiting van massa's materiaal uit de nieuwe sociale bewegingen. Van inventarissen is geen sprake, enkel van summier plaatsingslijsten die in vele gevallen toegankelijk zijn via de website van ODIS (www.odis.be). Een korte opsomming van het materiaal volgens het betrokken archiefdepot:

AMSAB-ISG

Sinds kort is AMSAB-ISG in het bezit gekomen van een beperkt aantal organisatiearchieven uit de solidariteitsbeweging. Het gaat veelal om lokale initiatieven en organisaties die duidelijk in linkse, tiersmondistische hoek te situeren zijn. Daarnaast bevat de collectie een groot aantal periodieken en éénmalige uitgaven vanuit zeer diverse organisaties. Van een aantal archieven bestaan geen inventarissen (Oxfam-Wereldwinkels, Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking, Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking). Van een aantal andere zijn wel algemene beschrijvingen beschikbaar:

BOECKX (B.). Het archief van Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen, in *Brood en Rozen*, 2002, nr. 4, p. 42-45.

CREVE (P.), DE CONINCK (R.). Het archief van het Midden-Amerika Komitee Gent, in *Brood en Rozen*, 2001, nr. 3, p. 93-94.

CREVE (P.), DE CONINCK (R.). Het archief van het Vlaams Guatemalacomité, in *Brood en Rozen*, 2001, nr. 3, p. 94-97.

CREVE (P.). Tussen caritas en revolutie. Het archief van Sago-Latijns-Amerikacentrum, in *Brood en Rozen*, 2000, nr. 3, p. 37-39.

- DE CONINCK (R.). *Inventaris van het archief van Agence de Presse Libération-Belgique, 1972-1993*. Gent, 2005.
- HEMMERIJCKX (R.). Het archief van het Eritrea-komitee Gent, in *AMSAB-Tijdingen*, 1995, p. 15-17.
- HEMMERIJCKX (R.). Archief van Wereldscholen CVA-afdeling Leuven, in *Brood en Rozen*, 1997, nr. 2, p. 39.
- VERMOTE (M.). *Stortingslijst van het archief van het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking, 1966-1993*. Gent, 2003.

KADOC

KADOC beschikt over vrij uitgebreide archiefreeksen van een aantal christelijke NGO's van de derde en vierde generatie (zie hoger). De meest essentiële informatie over deze organisatie alsook een verwijzing naar de locatie van de archieven is terug te vinden via de zoekmodus op de ODIS-site (www.odis.be). Tot slot bewaart KADOC nog enkele archieven die slechts zeer recent werden geschonken en nog in de prilste fase van ontsluiting verkeren (Coopibo, Vredeseilanden). Hieronder de referenties van de beschikbare gedetailleerde plaatsingslijsten:

- DHAENE (L.). *Plaatsingslijst van het archief van het Butarefonds voor Ontwikkelingshulp*. Leuven, 2004.
- KWANTEN (G.). *Plaatsingslijst van het archief Broederlijk Delen-Welzijnszorg Oost-Vlaanderen*. Leuven, 2006.
- Plaatsingslijst van het archief van Wereldscholen*. Leuven, z.j.
- Plaatsingslijst van het archief van Wereldsolidariteit*. Leuven, z.j.
- Plaatsingslijst van het archief van TRIAS*. Leuven, 2004.
- SCHOKKAERT (L.). *Plaatsingslijst van het archief Samenwerking Latijns-Amerika (1958-1997)*. Leuven, 1997.
- VAN BEECK (T.). *Plaatsingslijst van het archief Broederlijk Delen*. Leuven, 2006.

Voor Franstalig België is de oogst zeer mager. Het is duidelijk dat het archiefwezen er voor een inhaalbeweging staat inzake de ontsluiting van historische archieven uit de nieuwe sociale bewegingen en de solidariteitsbeweging in het bijzonder. Meldenswaardig zijn een aantal persoonsarchieven in de Archives du Monde catholique (ARCA) in Louvain-la-Neuve, namelijk de papieren van baron Antoine Allard (1907-1981: pacifist, stichter van Oxfam-België) en van Jean Van Lierde (1926-2006: gewetensbezwaarde en militant in verschillende tiersmondistische organisaties).

Ook het SOMA verwerfde de laatste jaren een aantal interessante archieven betreffende de solidariteitsbeweging, meer bepaald m.b.t. gewetensbezwaarden, steun aan de oppositie in Congo en Noord-Afrika, het archief van het Bureau van Protestantse Kerken en Missies in Centraal Afrika. Voor meer informatie, zie de website van SOMA: www.cegesoma.be.

In tweede instantie moet erop gewezen worden dat heel wat archiefstukken vanuit de solidariteitsbeweging via een omweg kunnen teruggevonden worden. Ze kunnen zich bevinden in de archieven van organisaties uit andere sociale bewegingen of private persoonsarchieven. Het is onmogelijk in dat kader een exhaustief overzicht te geven, maar enkele voorbeelden kunnen de waarde van deze zoekpiste illustreren. Zo levert het ACW-archief heel wat informatie op over

de christelijke NGO Wereldsolidariteit en het archief van de Boerenjongerenbond / KLJ over Ieder voor Allen, het archief van de Katholieke Jeugdraad over het NCOS, het BSP-archief over het FOS. Hetzelfde geldt voor de archieven van private personen (zie dat hoofdstuk in dit boek).

Een derde piste is ook zeker het vermelden waard. Veel van de betrokken organisaties zijn nog steeds actief en bewaren belangrijke reeksen op de eigen secretariaten. Het loont steeds de moeite contact op te nemen met de betrokken organisaties en enig veldwerk ter plaatse te ondernemen.

3.3.2. *Belangrijkste bronnenreeksen*

In de meeste gevallen gaat het om vrij traditionele organisatiearchieven. De meeste NGO's namen reeds vrij vroeg in hun geschiedenis de juridische vorm van een vzw aan. De meest volledige reeksen bestaan dan ook uit de verslagen van de raden van beheer en de notulen van de algemene vergaderingen. Deze bronnen zijn cruciaal voor de studie van de besluitvorming en actieradius van de organisatie. Vaak delegerden NGO's aspecten van het beleid naar werkgroepen, studiegroepen, commissies, enz. die toelaten beleidsvoorbereidende debatten binnen de organisatie op te volgen. Deze verslagen vindt men eveneens vaak terug in de archieven, al is de continuïteit hier eerder wisselvallig. In sommige gevallen vindt men uitgebreide reeksen briefwisseling, rondzendbrieven, enz. terug. Nog een belangrijke reeks wordt gevormd door de jaarlijkse activiteitenverslagen en jaarverslagen die voor de financierende overheden moesten worden opgesteld. Deze bieden een zeer gedetailleerd inzicht in de financiële huishouding van de betrokken NGO's.

3.4. *Publicaties*

3.4.1. *Internet*

Aangezien vele organisaties binnen de solidariteitsbeweging nog steeds actief zijn, is heel wat informatie beschikbaar via het internet. Een uitstekend vertrekpunt zijn de websites van de Vlaamse en Franstalige NGO-koepels: www.11.be en www.cncd.be. De sites bieden informatie over campagnes, actuele ontwikkelingen binnen de solidariteitsbeweging. Ook de recentste teksten van jaarverslagen, financiële verslagen, activiteitenverslagen, alsook de belangrijkste referentieteksten m.b.t. structuur en beleid van de koepels kan men vlot terugvinden. De sites publiceren ook een informatiefiche van de aangesloten NGO's met vermelding van contactgegevens. De websites van de Vlaamse (www.coprogram.be) en Franstalige (www.acodev.be) federaties leveren uitgebreide informatie over de wetgeving m.b.t. NGO's, de recentste jaarverslagen en heel wat recente onderzoeksrapporten. Recent startte de beweging met een nieuw initiatief: www.ngo-openboek.org. Het gaat om een gegevensbank over en van de lidorganisaties van de NGO-federaties, met voor elke NGO een beschrijving van de werkdomeinen, het personeelsbestand, verdelingsmechanismen van giften en subsidies. Een bijkomend webinstrument is *Cocosnet* (www.cocosnet.be), een netwerk van negen documentatiecentra van NGO's. Cocosnet stelt drie databanken ter beschikking met beschrijvingen van boeken, artikelen, multimedia, leermiddelen, enz. Verder zijn nog enkele websites

het vermelden waard die fungeren als informatiebron inzake ideologie, acties en organisatie van de beweging: www.pala.be, www.ikwilniet.org, www.ekstermolengroep.be.

De andersglobaliseringsbeweging communiceert en informeert voornamelijk langs digitale weg: er is dan ook geen sprake van archiefvorming in traditionele zin. Het gaat ook om een globale beweging die de Belgische samenleving expliciet in een internationale context plaatst. Daarom is er geen sprake van nationaal gecentraliseerde informatie. We geven hier een beperkte selectie van “standaardsites” die de vinger aan de pols houden van de ontwikkelingen in de beweging en een aanzet bieden tot een meer verdiepende heuristiek: www.attac.org, www.forumsocialmundial.org.br (informatie over Wereld Sociaal Forum), www.globalinfo.nl (alternatieve beschouwingen m.b.t. neoliberale globalisering), www.indymedia.org (onafhankelijk mediacentrum met veel aandacht voor globaliseringsthema's), www.ips.org (alternatief persagentschap met veel aandacht voor internationale ontwikkelingen en globalisering), www.oneworld.net (medium van meer dan 15.000 NGO's wereldwijd), www.planetaportoalegre.net (informatie m.b.t. Wereld Sociaal Forum van 2001).

3.4.2. *Periodieke publicaties*

Het is onbegonnen werk alle tijdschriften van alle NGO's op te sommen. We geven daarom enkel een korte beschrijving van de meest voorkomende publicatietypes. Daarna geven we een korte opsomming van de ons inziens meest belangrijke tijdschriften vanuit de beweging.

De meeste NGO's publiceerden een tijdschrift in de vorm van een ledenblad, voornamelijk bedoeld voor het informeren en vormen van de leden. Er worden korte artikels opgenomen waarin bepaalde activiteiten en campagnes worden voorgesteld, uitleg wordt verstrekt over verschillende landen en projecten, enz. Interessant zijn vaak de rubrieken waarin lezersbrieven of reacties vanuit lokale groepen aan bod komen. De meeste ledenbladen publiceren ook samenvattende verslagen van algemene vergaderingen waarin belangrijke beleidsopties worden genomen. Er bestaan uiteraard grote verschillen binnen dit type tijdschriften. Sommige tijdschriften zijn pure berichtenbladen en bevatten voornamelijk zeer concrete aankondigingen en praktische informatie. Anderen hebben een veel ambitieuzer opzet en trachten de lezers een sterke inhoudelijke basis aan te bieden. Dat is zeker het geval voor het tijdschrift dat sinds 1966 wordt uitgegeven door het NCOS. Het blad was steeds een referentie voor informatie over ontwikkelingen in de internationale politiek, ontwikkelingsbeleid van internationale instellingen, de Belgische overheid en de NGO's. Daarnaast was het een belangrijk instrument in de mobilisatie van de beweging. Sinds 2003 kent het blad een verruiming waarbij het fungeert als spreekbuis voor de bredere andersglobaliseringsbeweging. Een tweede type tijdschriften zijn de promotieblaadjes die op grotere schaal werden verspreid. Het gaat hier eerder om weinig informatieve publicaties die vooral de fondsenwerving dienden te maximaliseren.

Het is praktisch niet haalbaar een exhaustieve opsomming te geven van alle periodieke publicaties vanuit de verschillende NGO's. We beperken ons tot een selectie van de periodieken vanuit een aantal oudere, sterk uitgebouwde NGO's.

Broederlijk Delen :
Info Broederlijk Delen. Brussel, 1977-.

Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking :
Kort verslag. Brussel, 1987-2004. Voortgezet als:
Fosfor. Brussel, 2004-.

NCOS/CNCD :
NCOS Nieuws. Tweemaandelijks informatieblad. Brussel, 1977-1990.
De Wereld Morgen / Demain le monde. Brussel, 1966-2003. Voortgezet als:
MO-Magazine. Brussel, 2003-.
Imagine demain le monde. Brussel, 2003-.
Noordzuid Cahier. Tijdschrift voor Ontwikkelingssamenwerking. Brussel, 1988-1999. Voortgezet als:
MO Noordzuid Cahier. Driemaandelijks tijdschrift voor mondiale verhoudingen*. Brussel, 1999-.
11.11.11-Info. Bulletin trimestriel. Brussel, 1977-2002.
Les Cahiers du Tiers Monde. Bruxelles, 1979-1988. Voortgezet als:
Les Cahiers de la Coopération internationale. Brussel, 1988-.

Vredeseilanden :
Van hart tot hart / Du cœur au cœur. Brussel, 1965-1981.
Vredeseilanden Magazine. Tweemaandelijks tijdschrift. Leuven, 1988-.

Wereldsolidariteit :
Wereldsolidariteit Actiekrant. Brussel, 1997-1991. Voortgezet als:
Wereldburger. Brussel, 1992-.

Oxfam :
Weeweekrantje. Tweemaandelijks tijdschrift voor de wereldwinkelier(-ster). Gent, 1974-2007. Voortgezet als:
W2 / Oxfam-Wereldwinkels. Gent, 2007-.
Oxfam Nieuws \ Oxfam Info. Brussel, 1975-2002. Voortgezet als:
Globo. Brussel, 2002-.

4. De holebibeweging

Bart Hellinck

4.1. Bibliografie

- DE GENDT (L.). *Lesbiennegroepen in Vlaanderen tussen 1974 en 1994. lesbiennes, thuis in (w)elke beweging?* Leuven, 1995.
- HELLINCK (B.). *1981-2006. 25 jaar strijd tegen aids in Vlaanderen*. Gent, 2006.
- HELLINCK (B.). "Een droom waarvan we nooit konden vermoeden dat hij mogelijk zou zijn." *Bijdrage tot de geschiedenis van 50 jaar homo- en lesbienebeweging in Vlaanderen (1953-2003)*. Gent-Brussel, 2003.

Zie ook de kronieken van diverse auteurs sinds 1986 in de jaarboeken van CGSO Trefpunt / Sensoa.

4.2. *Historisch overzicht*

Met de veroordeling van Oscar Wilde in 1895 was de Duitse arts Magnus Hirschfeld zich bewust geworden van de politieke en sociale dimensies van de homo-onderdrukking. Twee jaar later stichtte hij in Berlijn het *Wissenschaftlich-humanitäres Komitee*, de allereerste homo-emancipatiebeweging ter wereld. Door middel van voorlichting aan de bevolking en de politieke instituties beoogde hij onder meer de afschaffing van paragraaf 175 van het Strafwetboek dat homoseksuele contacten verbood. In 1911 volgde de oprichting van een Nederlandse afdeling, als reactie op de invoering van art. 248bis, dat de leeftijdsgrens voor homoseksueel contact optrok tot 21 jaar.

Het Belgische Strafwetboek bevatte geen discriminerende bepaling – die kwam er eigenaardig genoeg pas in 1965 – hetgeen minstens deels verklaart waarom de homo- en lesbische beweging hier lang(er) op zich heeft laten wachten. Uiteindelijk zou de stimulans in het begin van de jaren 1950 komen vanuit het *International Committee for Sexual Equality*, een vanuit Nederland opererende internationale koepel. Het resulteerde eind 1953, dankzij een Brusselse vrouw met als pseudoniem Suzan Daniel, in het *Centre Culturel Belge (CCB) / Cultuurcentrum België*.

Een jaar later gooide ze echter de handdoek in de ring toen bleek dat de homomannen die de groep had aangetrokken toch eerder een privéclubje voor ogen hadden dan een naar emancipatie strevende organisatie. Een hele tijd werd dus slechts een uiterst beperkte groep bereikt. Langzaam aan zou dat in de jaren 1960 veranderen: in Antwerpen zag een Vlaamse afdeling het licht, enkele personen betrachten een meer serieuze aanpak met de organisatie van enkele colloquia waarbij men ook de eerste externe medestanders vond.

Tot op het eind van de jaren 1960 bleef de werking beperkt tot Brussel en Antwerpen. Daarna kende ze een eerste stroomversnelling, met de oprichting van heel wat nieuwe groepen, ook in kleinere steden. Afhankelijk van de lokale situatie hadden ze al dan niet meer oog voor de interne (onthaal)werking dan voor de externe werking (voorlichtingsvergaderingen). Enkele jaren later zouden vervolgens ook de eerste autonome lesbienegroepen het licht zien, waarbij het radicaal-lesbianisme vooral ten zuiden van de taalgrens een basis vond. Globaal gezien zou het landschap er aan Franstalige kant – en zeker en vast buiten Brussel – lang heel wat schraler blijven uitzien.

Vrij snel ontstonden ook samenwerkingsverbanden. Een eerste poging op Belgisch niveau mislukte. In Vlaanderen ontstonden daarna zowel een pluralistische als een meer christelijk geïnspireerde koepelstructuur. Beide koepels versmolten in 1977 tot de *Federatie Werkgroepen Homofilie*. Aan Franstalige kant zou het echter nog zeker twee decennia duren vooraleer er een duurzame samenwerking zou ontstaan.

In de loop van de jaren 1970 doken aan de linkerzijde enkele radicalere kernen op, die onder meer openheid, confrontatie en zelfbewustzijn vooropstelden. De te brave, burgerlijke homo- en lesbische beweging werd de mantel uitgeveegd, soli-

dariteit met andere minderheidsgroepen werd beoogd. En voor het eerst kwam men ook openlijk op straat.

Interne spanningen (onder meer tussen mannen en vrouwen, gelovigen en vrijzinnigen, “links” en “rechts”, ...), nog versterkt door de economische crisis, een zekere verrechtsing van het maatschappelijk klimaat en het opduiken van aids, resulteerden in het midden van de jaren 1980 bijna in het verdwijnen van de homo- en lesbischebeweging. De rest van het decennium zou ze nodig hebben om te bekomen van de klap. Dus ondanks veel verdienstelijk werk stond ze omstreeks 1990 nog uitermate zwak. Pas daarna zouden zowel die beweging als de maatschappelijke positie van homo's en lesbiennes ingrijpend veranderen, en bovendien aan een tempo dat men helemaal niet verwachtte.

Ondanks wat schermutselingen kende de beweging een almaar groeiende eenheid, wat onder meer tot uitdrukking kwam met de oprichting van de *Belgian Lesbian and Gay Pride*: quasi alle verenigingen, aan beide kanten van de taalgrens, sloten erbij aan. Terzelfder tijd kende de beweging een almaar grotere diversiteit, zowel geografisch als thematisch (jongerengroepen, holebisportclubs, werkingen voor gehuwden, senioren, allochtonen, ... en recenter ook groepen die werken rond de transgender-thematiek). Verder werd het verzamelwoord “holebi” gelanceerd, en de regenboogkleuren verdrongen het roze als symbool voor de diversiteit van de holebi-“gemeenschap”. De beweging werd ook zorgzamer, met meer oog voor kwaliteit en een goede dienstverlening. Onder meer de erkenning door de overheid heeft voor die professionalisering gezorgd. Want ook op politiek vlak bleek opeens veel mogelijk. En maatschappelijk is het thema “holebiseksualiteit” sindsdien quasi nooit meer uit het nieuws geweest: outing, antidiscriminatie, partnerregistratie en openstelling van het huwelijk, adoptie, Gay Games, ...

4.3. Archieven

De homo- en lesbischebeweging is in ons land dus pas ontstaan in het begin van de jaren 1950. Informatie aangaande homoseksuele praktijken of subcultuur voor die periode kan bijvoorbeeld worden gevonden in gerechtelijke en politio-nale archieven, alhoewel minder dan in het buitenland omwille van het ontbreken van een verwijzing naar homoseksualiteit in het Strafwetboek.

4.3.1. AMVC

De Franstalige schrijver Georges Eekhoud (1854-1927) publiceerde in 1899 *Escal-Vigor*, één van de eerste homoromans ter wereld. Het leverde hem een proces op – dat hij echter won – wegens inbreuken op de goede zeden. Bovendien stond hij in contact met onder meer Magnus Hirschfeld en de Nederlandse schrijver Jacob Israël de Haan. Het AMVC bezit meer dan 900 brieven van en aan Eekhoud, waaronder de 35 jaar bestrijkende intieme briefwisseling met Sander Pierron.

4.3.2. *Nationaal Archief (Den Haag)*

Het ontstaan van het Cultuurcentrum België in 1953 is rechtstreeks gelinkt aan het International Committee for Sexual Equality (ICSE), dat werd ondersteund vanuit de sterke Nederlandse homo- en lesbische beweging. Het archief tot 1970 van die Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit – COC, inclusief de documenten van het ICSE, bevindt zich in het Nationaal Archief te Den Haag. Het bevat unieke informatie van en over de beginperiode van de beweging in België.

4.3.3. *AMSAB-ISG*

Het archiefbewustzijn binnen de homo- en lesbische beweging was doorgaans nogal beperkt. Het archief van de *Rooie Vlinder*, socialistische actiegroep voor de bevrijding van de homoseksualiteit, vond na de ontbinding van de groep in 1981 gelukkig wel zijn weg naar AMSAB-ISG. Het betekende de afsluiting van vijf jaar militante linkse homowerking, waarin heel wat acties werden gevoerd – inclusief de eerste homo- en lesbienedagen – en een janettencultuur werd gepropageerd. Het archief omvat notulen, discussieteksten, eigen publicaties en in mindere mate briefwisseling.

4.3.4. *Universiteitsbibliotheek Gent*

Bob Carlier, werkleider moraal aan de Rijksuniversiteit Gent, was vanaf het begin van de jaren 1970 heel sterk geëngageerd in allerlei emancipatiebewegingen op het vlak van samenlevingsvormen en seksualiteit. Na zijn plots overlijden in 1990 vonden de papieren die zich in zijn bureau bevonden, een plaats in de collectie Handschriften III van de Universiteitsbibliotheek Gent. Hoewel beslist niet volledig, documenteren ze toch zijn uiteenlopende engagementen, waaronder in de homo- en lesbische beweging.

4.3.5. *RoSa*

Van bij haar ontstaan in 1978 heeft het documentatiecentrum Rol en Samenleving vzw oog gehad voor de lesbische thematiek. Intussen bezit het ook de collectie van het vroegere Lesbisch Archief, voornamelijk een documentatieverzameling van tijdschriften, folders en brochures en in mindere mate van archivalia van lesbische groepen in Vlaanderen vanaf 1975.

4.3.6. *IAV (Amsterdam)*

In het midden van de jaren 1980 ontstond in Gent, na een geslaagde actie op de Vrouwendag, het *Lesbisch Doe Front*. De groep wilde lesbiennes meer zichtbaar maken en richtte vanaf 1986 een jaarlijkse Lesbienedag in. Het archief betreffende de beginjaren vond onderdak in het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging te Amsterdam. Ook het redactiearchief van het lesbische tijdschrift *Vrouwenwoorden / De (Paarse) Paperpot* (1983-1986) bevindt zich in deze instelling.

4.3.7. *Fonds Suzan Daniel*

Op een paar gelukkige uitzonderingen na was het archiefbewustzijn in de homo- en lesbische beweging minimaal, zodat doorheen de jaren veel materiaal verloren is gegaan. Om aan die situatie te verhelpen, is in 1996 het Fonds Suzan Daniel – homo/lesbisch archief en documentatiecentrum opgericht. Meteen werd echter beslist geen categoriaal archief uit te bouwen: de collectie wordt bijgevoegd in bewaring gegeven aan en kan dus geconsulteerd worden in de instellingen waarmee een samenwerkingsverband is afgesloten, namelijk AMSAB-ISG, KADOC en AVG. Omwille van de privacybescherming kunnen de bestanden echter pas na inventarisatie en mits toestemming van het Fonds Suzan Daniel worden geraadpleegd.

4.3.7.1. Papieren Suzan Daniel (bewaard in AMSAB-ISG)

Suzan Daniel, pseudoniem van Suzanne De Pues (1918-2007), lag in 1953 aan de basis van de Belgische homo- en lesbische beweging, maar zou er zich na een conflict met enkele homomannen snel weer uit terugtrekken. Pas in 1996 werd ze “herontdekt”. Haar archief heeft betrekking op de kortstondige werking van het Cultuurcentrum België en op haar betrokkenheid bij de homo- en lesbische beweging gedurende het laatste decennium van haar leven.

4.3.7.2. Papieren Paul Rademakers (bewaard in KADOC)

Paul Rademakers kwam in 1963 in contact met het *Cultuur- en Ontspanningscentrum Vlaanderen* en zou de daaropvolgende 20 jaar een van de belangrijkste voormannen blijven van de prille beweging, onder meer als voorzitter van het *Gespreks- en Onthaalcentrum Antwerpen*, in de jaren 1970 het belangrijkste centrum van het land. Zijn archivalia documenteren de hele periode van zijn engagement.

4.3.7.3. Archieven van de Holebifederatie (bewaard in AMSAB-ISG)

De *Holebifederatie* – sinds 2002 de nieuwe naam van de *Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit* – speelt als koepelorganisatie van de Vlaamse homo- en lesbienegroepen vanzelfsprekend een cruciale rol. In het verlengde daarvan is dit dan ook, zowel kwalitatief als kwantitatief, een uitermate belangrijk archief. Het deel van het archief tot het begin van de jaren 1990 is geïnventariseerd. Het illustreert daarbij zeker niet alleen het eigen functioneren van de archiefvormer zelf, aangezien het eveneens een heleboel informatie bevat omtrent de internationale situatie en de lokale context van al dan niet aangesloten groepen, zowel boven als onder de taalgrens, en dit vanaf het begin van de jaren 1960. Bovendien documenteert het archief ook ruimere maatschappelijke evoluties aangaande mannelijkheid en vrouwelijkheid, seksualiteit en relaties, het opduiken van aids en de reactie hierop, ...

4.3.7.4. Archieven van de Leuvense Studentenwerkgroep Homofilie – De Roze Drempel (bewaard in AMSAB-ISG)

Omstreeks 1969 werden in diverse steden nieuwe homo- en lesbienegroepen opgericht, elk sterk bepaald door de lokale context. Mede beïnvloed vanuit onder

meer de Universitaire Parochie en de in Nederland opgerichte Federatie Studentenwerkgroepen Homofilie ontstond in Leuven de LSWH. De ontwikkelingen van de globale homo- en lesbische beweging weerspiegelden zich ook in de werking van deze groep: een militantere fase op het einde van de jaren 1970, een malaise in het midden van de jaren 1980, een nieuwe start, ... Het archief is nogal onevenwichtig samengesteld: bepaalde periodes zijn goed gedocumenteerd, andere jaren of aspecten van de werking daarentegen zijn dat niet of nauwelijks. Met betrekking tot diezelfde periode (grosso modo jaren 1970-1980) kunnen bijvoorbeeld eveneens de archivalia van de *Gentse Studentenwerkgroep Homofilie – Homocentrum Gent*, de *Limburgse Werkgroep Homofilie* en het *Gesprekscentrum Brugge* worden geconsulteerd.

4.3.7.5. Archieven van Atthis (bewaard in AVG)

Nadat ze al enkele jaren achtereenvolgens actief waren geweest in het Gespreks- en Onthaalcentrum Antwerpen en het Vrouwencentrum in diezelfde stad, beslisten een aantal lesbische vrouwen in 1978 een autonome lesbische groep, *Atthis*, op te richten. Het archief van de eerste 20 jaar is geïnventariseerd en is heel volledig, met notulen, werkingsverslagen, briefwisseling en dergelijke.

In het verlengde hiervan zijn er ook de archieven van de Gentse lesbische groep *Aksent op Roze* en van de vormingsinstelling *Vorming tot Bevrijding* (later *Impuls*) die vanaf 1986 heel wat lesbische vorming uitwerkte.

4.3.7.6. Papieren Philip Turner (bewaard in AMSAB-ISG)

Omstreeks 1977 kwam Philip Turner in contact met de *Groupe de Libération des Homosexuels*. Later geraakte hij betrokken bij diverse andere groepen, waaronder enkele homoprogramma's op vrije radio's, de *Fédération des Groupes Homosexuels de la Communauté Française de Belgique*, *Appel Homo Sida / Aide Info Sida* en de *Cercle Homosexuel Etudiant*. Zijn archief documenteert al deze initiatieven.

4.3.7.7. Archieven van Lieve Deugd (bewaard in KADOC)

Het verzoenen van homoseksualiteit en geloof was voor heel wat homo's en lesbiennes een belangrijke kwestie, en dat kwam bijgevolg ook naar boven in de prille beweging. In het begin van de jaren 1980 resulteerde dit in de oprichting van *Homo en Geloof*-kernen in diverse steden. De Gentse groep ontstond in 1985, en zou zich snel als maatschappij- en kerkkritische organisatie beginnen op te stellen. Later kwam het accent meer te liggen op andere aspecten van de werking, zoals ontmoeting, opvang, geloofsbezinning en ontspanning. Het archief van deze groep is redelijk volledig, en illustreert mooi de evolutie van de gelovige vleugel van de beweging.

4.3.7.8. Archieven van de Vlaamse Aids Liga (bewaard in AMSAB-ISG)

Geconfronteerd met de lakse houding van de overheid die niet stond te springen om het aidsthema op te pikken, zochten de diverse basisinitiatieven toenadering tot elkaar. In Vlaanderen kwam het zo in 1991 tot de oprichting van de (Vlaamse) Aids Liga. In de praktijk bleek dit geen succes, onder meer omwille van de achterdocht tussen de verschillende groepen onderling, niet in het minst

aangaande een eventueel verlies van autonomie. Omdat de overheid uiteindelijk toch een aidsbeleid begon uit te bouwen, werd de vzw in 1994 ontbonden. Het archiefbestand is redelijk volledig, zowel wat betreft de interne administratieve werking als de diverse fundraisingsinitiatieven.

4.3.7.9. Papieren Roger Vertongen (bewaard in AMSAB-ISG)

Roger Vertongen was nooit in de homobeweging actief, maar liet bij zijn overlijden wel een indrukwekkend privé-archief na: een aanzienlijke hoeveelheid briefwisseling met homo's van over de hele wereld (waaronder ook artiesten als Tom of Finland en Al Shapiro), gedichten en tekeningen, een autobiografische tekst en vele honderden foto's en dia's. Het illustreert nagenoeg alle fasen en facetten van Vertongens leven, al ligt de klemtoon toch op de jaren 1950 en 1960.

Daarnaast zijn er onder meer nog de archieven van filmmaker Bavo Defurne, de joodse homogroep *Sjalhomo*, de Gentse afdeling van het *Roze Aktie Front*, ... Via een documentair bestand is bovendien al heel wat informatie beschikbaar over onder meer het homo/lesbisch bedrijfsleven. De archivalia van bijvoorbeeld *Wel Jong Niet Hetero* (het samenwerkingsverband van de holebi-jongereengroepen) en de *Stichting Aids Gezondheidszorg* ("de aidstelefoon") zijn reeds overgedragen maar wachten nog op inventarisatie.

4.3.8. *Lesbiennes radicales*

Volledigheidshalve vermeld ik ook deze groep die sinds 1978 actief is, over uitgebreide internationale contacten beschikt, en doorheen de jaren heel wat documentatie heeft verzameld. Deze collectie kan naar verluidt evenwel niet door mannen worden geconsulteerd.

4.4. *Periodieken*

De volgende tijdschriften bevatten heel wat informatie over de ontwikkelingen in de beweging enerzijds en de ruimere maatschappelijke ontwikkelingen omtrent homoseksualiteit/lesbianisme anderzijds: *Amicitia* (1962-1965), *AR Infos / Tels Quels* (1981-), *De Janet* (van Antwerpen) (1983-1993), *De Magneet* (1996-), *Gay* (1978-1981), *Gay Mag* (1993-1997), *Gebundeld Zweet* (1996-2000), *Gerust Geweten* (1984-1994), *Infoma / De Homokrante / Homo- en Lesbiennekrant* (1973-1993), *Ontmoeting* (1966-1970), *Regard* (1987-2002), *Rond Point* (1969-1974), *Rooie Vlinder* (1976-1981), *Uitkomst* (1989-2005), *ZiZo* (1993-), *Zonder Pardon* (1977-1988).

Daarnaast zijn er het laatste decennium ook meer commerciële bladen als *GUS*, *QT*, *Queensize*, enz. In Nederlandse of Franse bladen als *De Gay Krant* (1980-), *Gai Pied Hebdo* (1979-1992), *Têtu* (1996-) en *Zij aan Zij* (1992-) is regelmatig informatie over de Belgische situatie terug te vinden.